

RÓZSA GYÖRGY

NEGYVENNYOLCAS KARIKATÚRÁK

A huszadik század embere mindig a magyar történelem egyik legkiemelkedőbb csúcspontjaként tekintett a negyvennyolcas forradalomra és a szabadságharcra. Az események időbeli közelsége és a jelenkorig ható befolyása indokolja az erőteljes érzelmeikkel kísért érdeklődést. 1848–1849 történetének rekonstrukciójához szövegek és tárgyak mellett bőségesen állnak rendelkezésre képes források is, festmények, rajzok, fa-, réz- és acélmetszetek, litográfiák, esetenként szobrok, sőt fényképek is. A bőséges forrásanyag megkönnyítette az érdeklődést kielégítő komplex kiállítások rendezését¹ és vastkos képeskönyvek kiadását.²

A képes forrásanyag legnagyobb része művészi alkotás, és mint ilyen, művészettörténeti feldolgozás tárgya lehet. Leginkább a művészettörténeti műfajok felől közelíthetjük meg az arc- és városképek, esemény- vagy viseletábrázolások tömegét, amelyek mind a szemléletes rekonstrukció eszközei, forrásaink a múlt megismeréséhez.

A képes források egy kisebb csoportja azonban nemcsak a valóság megörökítése érdekében jött létre, hanem a megrendelők és a készítők számára fegyvert jelentett a politikai küzdelemben. A tágabb értelemben karikatúrának nevezett képek a szemlélő érzelmeire kívántak hatni, őket bizonyos irányban befolyásolni, ahogy ma mondanánk, a propaganda funkcióját töltötték be.

Maga a név, a karikatúra az olasz *caricare* (megrak, túlságosan megtölt, eltúloz) szóból származik. Tulajdonképpen a jellegzetes vonások túlhangsúlyozását kell alatta érteni. A gúny, a szatirikus hang egyúttel járhat ezzel, de nem feltétlen követelmény. Az alábbiakban az 1848–1849-es év magyarországi eseményeivel kapcsolatos karikatúrák áttekintését kíséreljük meg, természetesen a teljesség igénye nélkül.

A hazai negyvennyolcas karikatúrák legnagyobb csoportját az 1848. július 1. és szeptember 21. között Lauka Gusztáv szerkesztésében 25 számot megérett *Charivari* (Dongó) illusztrációi jelentik. Az ellenzéki szellemet kifejezésre juttató első magyar élclap minden számába Szerelmey Miklós (1803–1875) készített egy litográfiát. Szerelmey (eredetileg Liebe) Győrben született és Bécsben szerzett mérnökkari tiszti képzettséget. Utazásai során nemcsak Európát utazta be, de járt Egyiptomban és Amerikában is. Az 1830-as júliusi forradalom alatt Párizsban volt, s ez nemcsak politikai nézeteinek kialakulásához járult hozzá, de valószínűleg itt ismerkedett meg a litográfia mesterségével is. Hazatérve Bécsben lett népszerű arcképlitográfus, majd Pesten alapított litográfiai intézetet. Önálló lapok (arcképek, történeti események, stb.) mellett ismeretterjesztő albumokat is adott ki. Grafikatörténeti jelentősége, hogy ő vezette be nálunk a színes litográfiát.

A szabadságharcban is részt vett, az ostromlott Komáromban szükségpénzt készített. A vár feladása után – tiszt lévén – szabadon maradt, majd külföldre távozott. „Magyarország 1848–1849. esztendőben” címen egy 40 lapból álló soro-

zatot kívánt megjelentetni a szabadságharc legfontosabb eseményeiről. Ezzel a tervvel kapcsolatban Londonban Marxszal és Engelsszel is kapcsolatba került, de az album végül is befejezetlen maradt. Ideje többi részét a nedves falak szigetelésére szolgáló találmányának szentelte, amelynek hatékonyságát bizonyítja, hogy Londonban a Szerelmey módszerét alkalmazó cég ma is az ő nevét viseli.³

A magyar élclap nemcsak címében és illusztrációinak stílusában emlékeztet francia mintákra, de konkrét Daumier-átvételeket is sikerült kimutatni.⁴ A *Charivari* karikatúrái a kormány tevékenységét baloldalról kritizálták. A politikai karikatúráknál gyakran a napi aktuális esemény jelenti a kiindulópontot, így a rajz megértéséhez a hozzá tartozó szöveg nagyon fontos. A mai szemlélő számára a képek megértése nagy nehézséget jelent. Szerelmey illusztrációi között vannak olyanok is, amelyek nem tartalmaznak politikai utalásokat, csak társadalmi viszásságokra mutatnak rá. Ezek megértése lényegesen könnyebb.

A lap egyik képe egy szerkesztőség (Marciusius Tizenötödike?) tanácskozását örökíti meg. Az ábrázoltak közül azonnal felismerhető a széken egyensúlyozó Petőfi Sándor és a mögötte álló Pálfi Albert. A többiekéről különféle azonosítási kísérletek születtek. A három bal oldalt ülő alakkal kapcsolatban a következő nevek merültek fel: Vahot Imre, Nyáry Pál, Kemény Zsigmond – Lauka Gusztáv, Petrichevich Horváth Lázár – Táncsics Mihály, Jókai Mór. Jelenleg nincs elég adat kilétük meghatározására, mint az esemény megjelölésére sem.⁵ A másik lapon a kormányt képviselő Kossuth, Széchenyi és Deák nagyobbra rajzolt alakjai fejezik ki, hogy az ellenzék kisebbségben maradt annál a szavazásnál, amikor a szabadságukért küzdő olaszok ellen Itáliába küldendő magyar katonákról döntöttek.⁶

Maradtak fenn Szerelmeynek olyan litográfiai is, amelyek függetlenek a *Charivaritól*, és amelyek közül több a műkedvelő gróf Andrassy Manó (1821–1891) kormánypárti szemléletű rajzait sokszorosította. A lapok ugyan nincsenek szignálva, de Andrassy Manó ajándékként kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába és ez a körülmény hitelesíti a művészekre vonatkozó adatokat. Az a litográfia, amelyen „A hivatal és dicsvágy szemete az egyenlőség fényes kocsiján” szöveg olvasható, a radikálisok hivatalvágyát gúnyolja ki, s így – itt is – azzal az esettel állunk szemben, hogy ugyanaz a rajzoló egyidejűleg ellentétes irányzatú lapok számára dolgozik. A kép szereplői balról jobb felé haladva: Perczel Mór, Táncsics Mihály, Patay József, Madarász László, Nyáry Pál és Bezerédj István.⁷ A műfaj régi hagyományához nyúl vissza a művész, amikor az ismert politikusok fejét állatalakok testére helyezi.

A hazai karikatúrák szignatúráin többször találkozunk ifj. Vidéky János (1827–1901) nevével. Pesten született, apja, Kohlmann Károly is rézmetsző volt és részt vett a szabadságharcban. János 1848-ban belügyminiszteri tisztviselőként karikatúrákat rajzolt és azokat rézmetszetben kiadta. Világos után hosszabb időt töltött Itáliában, majd 1871-ben hazajött és rajztanár lett először Esztergomban, majd Pesten. A kezdeményezésére létrejött iparrajziskola első igazgatója volt.

Egyik lapján a különféle néposztályokat képviselő tömegeből kiemelkedő Kossuth Lajos a magyar korona, címer és „Éljen az egyenlőség” felirat alatt kezét fog egy öreg paraszttal. A jelenetet fegyverekből, egyenruhából és jelképes tárgyakból alkotott keret veszi körül.⁸ Tulajdonképpen a lap szűkebb értelemben nem gúnyrajz, inkább allegóriának nevezhetnénk. Nyilván a jobbágytörvényekkel

kapcsolatban Kossuth szerepének fontosságára kívánja a figyelmet felhívni. Egy másik lapján a következő szöveget helyezte el: „Feleletül azoknak, kik inkább az orosz boldogságot szeretnék élvezni.” A képen sikkasztó minisztereket, az adóteher alatt nyögő parasztokat, testi fenyítést és szibériai száműzetést látunk.⁹

A külföldi karikatúrák legtöbbször a forradalommal rokonszenvező művészek körében Bécsben keletkezett. A messzelátóval kémlelő bécsi forradalmár azt mondja: „Még mindig nem látom a magyarokat.”¹⁰ Ezt a lapot ugyanaz a műkedvelő bécsi Anton Zampis (1820–1883) készítette, aki a bécsi forradalom jellegzetes alakjait rokonszenvvel, de enyhén satirikus mellékízzel ábrázolta, és akitől a Metternich futását megörökítő litográfia is származik.¹¹ Az aláírás kétértelmű: „Minden konstitúció – alkotmány vagy szervezetmozgást kíván.”

A negatív karikatúrák közül való az az olasz fametszet is, amelyen a leköszönő V. Ferdinánd koronáját Ferenc József feje fölé tartva ezt mondja: „Ez a korona túl nagy az unokaöcsémnek.” Mire Itália és Magyarország gyorsan kész a válasszal: „Majd mi gondoskodunk róla, hogy kisebb legyen.”¹²

A szuronyok hegyén való egyensúlyozás, mint a feszült politikai helyzet kifejezése, a karikatúra-történet közhelye. A német Fedor Reusche (szül. 1823) fametszete a képet az 1848-as helyzetre alkalmazta.¹³

Sajnos nem ismerjük a „Jellachich’ kezdete, szerencséje és vége” feliratú lap keletkezési körülményeit, nem tudjuk, itthon vagy Bécsben készült-e. Hat dilettáns rajzolóit sejtető képben foglalkozik a bán sorsával, amely szerinte az akasztófához vezet. Magyar és német szövege inkább bécsi eredetre vall.¹⁴

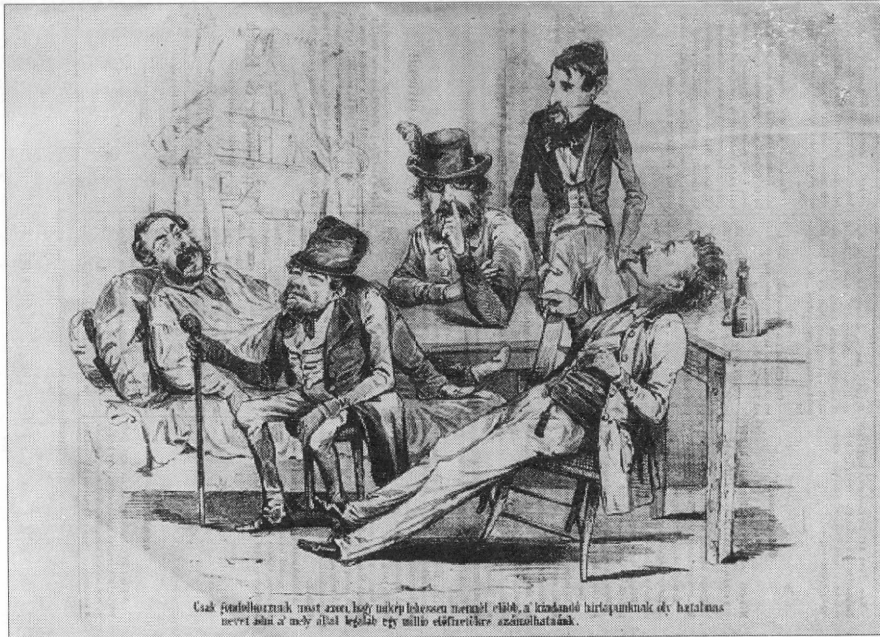
Kossuth Lajos jelentősége már a kortársak számára is egyértelmű volt. Josef Lanzedelli (1807–1873) Bécsben adta ki azt a litográfiát, amely egy mérleg két serpenyőjében a királyi koronákkal a Kossuth kalapot állítja szembe. „Többet nyom, mint ezek együttvéve” – mondja az aláírás.¹⁵ Egy dilettáns kézre valló rézmetszet címe: „Martius 15dik Napja EMLÉKJELÉÜL”, jelzése: Hagenburg B.sc. és Bécsben az Új Világ utca 629. szám alatt lehet megvásárolni. A láncait szét-törő Kossuth mintegy népmesei hős harcol a sárkánnyal a halálfejes és címeres zászlók alatt felvonuló honvédek élén. A sárkány fejei közül egyiken Metternich neve, a másikon a cenzúra szó olvasható.¹⁶

Egy, sajnos ismeretlen művésztől származó olasz acélmetszet-sorozat három lapja érdemli meg a kiemelését. Az egyiken Kossuth oroszlánként száll szembe a Ferenc József és Windisch-Grätz fejét viselő kétfejű sással.¹⁷ A másik címe: A két hóhér, ami Oroszország és Ausztria kétfejű sással és medvével jelzett együttműködésére utal a forradalom elfojtásában.¹⁸ A „La tavola del naufragio” feliratú lap azt a jelenetet állítja eléünk, amikor az európai demokrácia hajótörést szenvedvén a zsarnokság szirtjén a demokráciát szimbolizáló nőalak kétségbeesetten kapaszkodik a Magyarország feliratú árbócdarabba.

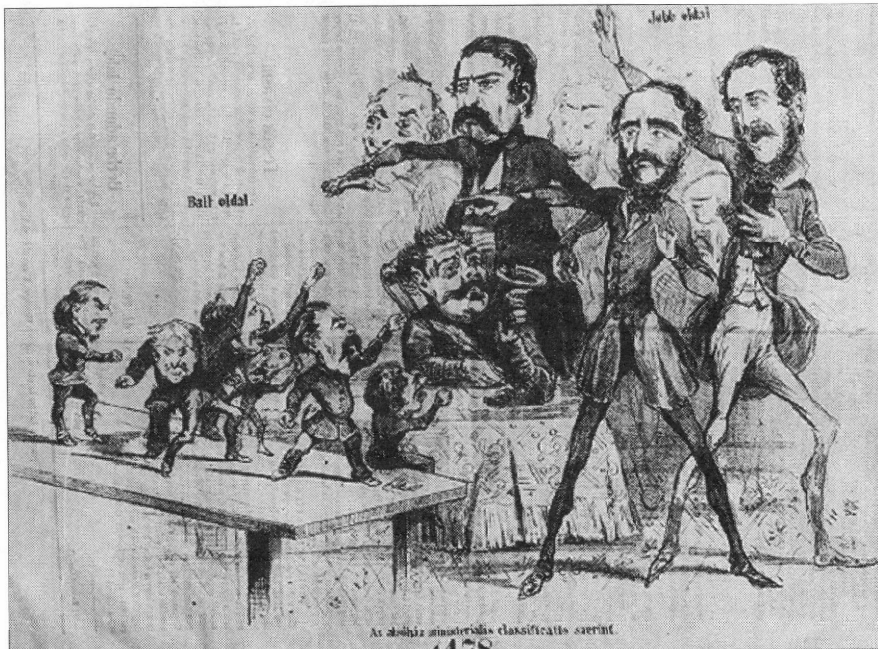
A politikai előrehaladást jelképező hajó itt is aktuális politikai tartalmat fejez ki.¹⁹ A karikatúra is jelzi, hogy a haladó külföld rokonszenve még a bukácsban is Magyarország mellett volt.

Jegyzetek

1. Egy példa a sok közül: 1848–1948. Centenárius kiállítás. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp. 1948.
2. Például: Ezernyolcszáznegyvennyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Szerk.: Jókai M.–Bródy S.–Rákosi V. Bp. 1898. (Reprint: 1991.); Rózsa Gy.–Spira Gy.: Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp. 1973.
3. Gosztola A.: Szerelmey Miklós litográfus (1803–1875). In: Művészettörténeti Értesítő XXXIV (1985) 11–31.
4. Gerszi T.: Daumier és az első magyar élclap karikatúrái. In: Művészettörténeti Értesítő II (1953) 138–144.
5. Charivari. 1848. július 22. (7. sz.) 27. Endrődi S.: Petőfi napjai. Bp. 1911. 485.; Várkonyi N.: Az üstökös csóvjája. Pécs, 1957. 59–61.
6. Charivari. 1848. július 26. (8. sz.) 31.
7. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka (=MNMTKcs) lt. sz. 3478.
8. Megjelent: Pesti Divatlap. 1848. I. március 25. 15. sz. mellett. MNMTKcs lt. sz. 71.67. V.ö. Pataky D.: A magyar rézmetszés története. Bp. 1951. 239.
9. MNMTKcs lt. sz. T.4815. Pataky D. uo.
10. MNMTKcs lt. sz. T. 6732.
11. Képe: L. Hevesi: Österreichische Kunst im 19. Jahrhundert. Leipzig, 1905. 98.
12. Cabrion fametszete DV jelű mester rajza nyomán. Megjelent: Il Lampione 1848. december 18, Firenzében. Vö. Vayer L.: La guerra per l'indipendenza Ungherese 1848–49 melle illustrazioni della stampa Italiana dell' epoca. Roma, 1948.
13. Megjelent: Leuchtkugeln 1848 I. 15. sz. 120., Münchenben.
14. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.
15. MNMTKcs lt.sz. 257/1952. Gr.
16. MNMTKcs lt.sz. 71.99.
17. MNMTKcs lt.sz. I/1948.Gr.
18. MNMTKcs lt. sz. 13/1948.Gr.
19. MNMTKcs lt.sz. 4/1948.Gr.

Szerlemey Miklós: Lapalapítás. Litográfia

Szerlemey Miklós: Az alsóház miniszteriális klasszifikáció szerint. Litográfia

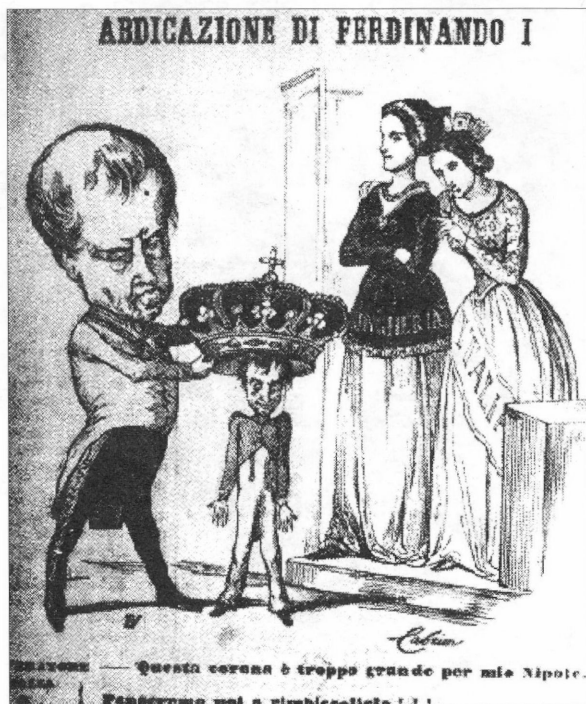
ifj. Vidéky János: Éljen az egyenlőség. Rézmetszet

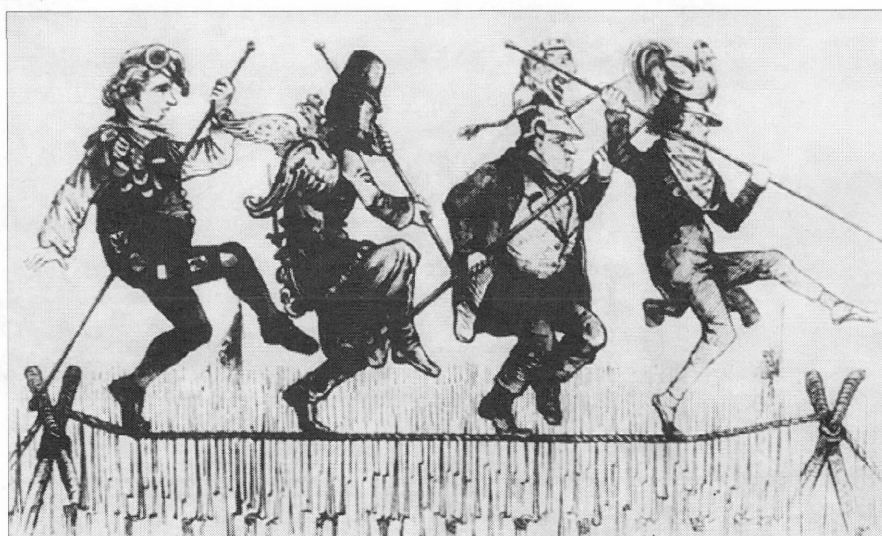
Anton Zampis: Még mindig nem látom a magyarokat. Litográfia

Anton Zampis: Metternich futása. Litográfia

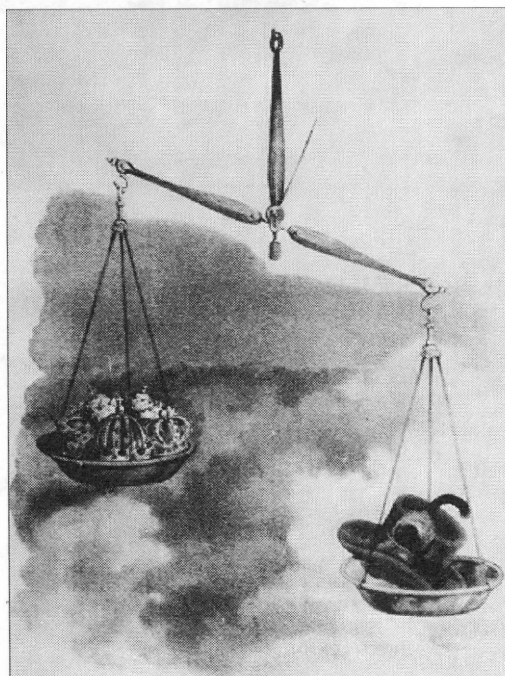
Túl nagy a korona. Fametszet

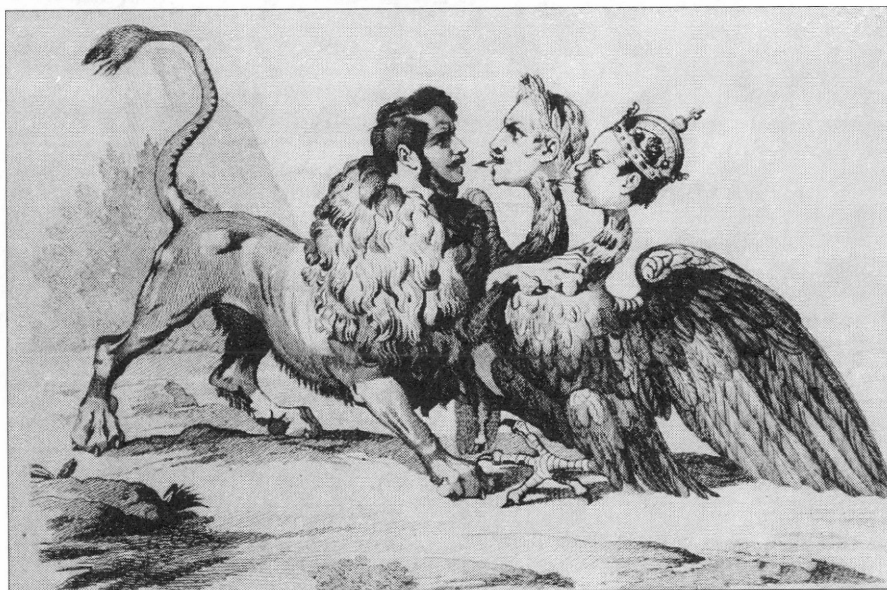
Fedor Reusche: Egyensúly a szuronyok hegyén. Fametszet

Jellacic életpályája. Litográfia

Josef Lanzedelli: Kossuth-kalap és királyi koronák. Litográfia

Kossuth oroszlánként küzd a kétféjű sassal. Acélmetszet

Hagenburg B.: Kossuth a sárkányölő. Rézmetszet

A két hóhér. Acélmetszet

Magyarország a demokrácia utolsó menedéke. Acélmetszet